

نگرش قرآنی بر اصول سیاسی پیامبر اسلام ﷺ

در مواجهه با اهل کتاب*

- غلامحسین اعرابی^۱
- حسن کاظمی نژاد^۲

چکیده

رفتار سیاسی رسول خدا ﷺ با اهل کتاب دارای اصول و ضوابط بوده که علی‌رغم اهمیت زیادی که داشته است، با نگاه تدوین نظام سیاسی به آن توجه شایسته‌ای نشده است. این تحقیق که با عنوان «نگرش قرآنی بر اصول سیاسی پیامبر اسلام ﷺ در مواجهه با اهل کتاب» نگاشته شده است، به دنبال آن است که از رفتار پیامبر اسلام اصول سیاسی را استخراج کند تا در جامعه امروزی دستمایه‌ای باشد برای کسانی که به نوعی با اهل کتاب در عرصه سیاسی و اجتماعی مواجه هستند. به این منظور تمامی آیات و سوره‌هایی که درباره اهل کتاب آمده است، به طور ویژه و در کنار روایات و تفاسیر مورد بررسی قرار گرفته و اصول سیاسی پیامبر ﷺ از آن استنباط شده است. حاصل این پژوهش استخراج اصولی است مانند: همزیستی مسالمت‌آمیز در

* تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۱۰/۱۲ - تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۵/۱۰.

۱. دانشیار دانشگاه قم (golamhosein.arabi@gmail.com).

۲. دانشجوی دکتری تخصصی تفسیر تطبیقی دانشگاه قم (نویسنده مسئول) (hkazemin12@gmail.com).

کنار اهل کتاب، دعوت به حق و یکتاپرستی، پرهیز از تحریک و ایجاد تنش در بین آنها، مقابله با نفوذ اهل کتاب در بین مؤمنان، هشدار به انحرافات آنها و جهاد با منحرفان اهل کتاب. در این پژوهش اصول مذکور با تأکید بر آیات شریفه قرآن کریم و با کارکرد دیپلماتیک استخراج و جدول‌بندی شده است.

واژگان کلیدی: اصول نظام‌مند سیاسی، منظومه رفتار سیاسی پیامبر ﷺ، شیوه تعامل با اهل کتاب، اصول مواجهه با اهل کتاب.

۱. مقدمه

سیره سیاسی پیامبر اسلام ﷺ از موضوعاتی است که از دیرباز مورد مناقشه اندیشمندان بوده است. دانشمندان پژوهش‌های فراوانی در این عرصه ارائه کرده و هر یک به نوعی و از زاویه‌ای خاص به این موضوع پرداخته‌اند. اما درباره منظومه‌ای از اصول و قواعد سیاسی دولت پیامبر ﷺ کمتر بحث نموده‌اند. اکثر آثاری که درباره رفتار پیامبر ﷺ با اهل کتاب نوشته شده، رفتار سیاسی پیامبر را بررسی نموده‌اند؛ اما کمتر مؤلفی به استخراج اصل سیاسی در این موضوع پرداخته است.^۱ پیامبر که در تمام عرصه‌ها بهترین الگوی مؤمنان است (احزاب / ۲۱)، باید رفتار سیاسی ایشان مورد کنکاش قرار بگیرد تا نظام دیپلماتیک و سیاسی اسلام در برابر دگراندیشان، بر پایه آن شکل بگیرد. از آنجا که پیامبر ﷺ «رحمة للعالمین» (انبیاء / ۱۰۷) است، برای سعادت تمام انسان‌ها تلاش می‌کند. نوع رفتار پیامبر ﷺ در راستای ارشاد جامعه قابل بررسی است. نگارندگان این سطور بر این باورند که رفتار پیامبر ﷺ با اهل کتاب بر پایه حکمت الهی و اصول سیاسی و منظومه دقیقی مبتنی است. لذا آیات و احادیثی که درباره اهل کتاب است، از همین زاویه مورد دقت قرار گرفته و برخی اصول سیاسی از آن استخراج شده است.

۲. اصطلاح‌شناسی

به منظور تبیین معنای مورد نظر از هر یک از کلمات «سیاست و اهل کتاب» در

۱. بیشتر این آثار در منابع مقاله موجود است.

این مقاله، به معنای لغوی و اصطلاحی هر یک اشاره می‌شود:

۱-۲. معنای لغوی سیاست

این کلمه در لغت به معناهای مختلفی آمده است؛ از جمله: مدیریت و تدبیر نمودن (فراهیدی، ۱۴۰۹: ۳۳۶/۷). از معانی دیگر سیاست، بهبود بخشیدن به اوضاع مردم و رعایت مصلحت آن‌هاست، همچنین به معنای حکومت کردن بر مردم و حسن تدبیر آن‌هاست (جُر، ۱۳۸۴: ۱۲۲۹/۲). سیاست به معنای تأدیب و رام کردن هم آمده است (صعیدی، بی تا: ۴۷۵/۱).

۲-۲. سیاست در اصطلاح

اندیشمندان تعاریف متنوعی از سیاست داشته‌اند. ملامحسن فیض کاشانی می‌نویسد:

«سیاست عبارت است از تسویس و تربیت انسان‌ها در جهت رسیدن به صلاحیت کمالی آن‌ها و تدبیر و کشاندن آن‌ها به طریق خیر و سعادت» (۱۳۸۴: ۳۴۰).

علامه جعفری سیاست را به معنای مدیریت و توجیه و تنظیم زندگی اجتماعی انسان‌ها در مسیر حیات معقول می‌داند (جعفری، ۱۳۶۹: ۴۷).

حضرت آیه‌الله خامنه‌ای نیز سیاست را به توانایی اداره شئون زندگی مردم معنا کرده است (ایزدهی، ۱۳۸۹: ۶۸).

امام خمینی در تعریف سیاست می‌فرماید:

«سیاست این است که جامعه را هدایت کند و راه ببرد، تمام مصالح جامعه را در نظر بگیرد و این‌ها را هدایت کند به طرف آن چیزی که صلاحشان است، صلاح ملت است» (موسوی خمینی، ۱۳۸۷: ۲۱۷/۱۳).

بنابراین سیاست مورد نظر ما در اینجا، معنای جامع و مرکب تعریف امام و فیض کاشانی می‌باشد؛ یعنی: «تدبیر و تنظیم حیات بشر و مملکت‌داری به صورت صحیح در راستای اهداف متعالی؛ به گونه‌ای که به صلاح ملت باشد».

۲-۲. سیره سیاسی

شخصیت جامع پیامبر ﷺ که بر اساس وحی الهی، الگوی مردم معرفی شده است، در تمام شئون دینی، سیاسی، اجتماعی و اقتصادی، مورد توجه مؤمنان و اندیشمندان بوده است. بر خلاف کسانی که معتقدند که حوادث تاریخ اسلام از عرضیات دین هستند نه از اصول دین (سرروش، ۱۳۷۷: ۱۸)، توجه دین به تمام این ابعاد، دال بر کامل و جامع بودن آن است. دستور به الگو گرفتن و پیروی محض از پیامبر و ترک مخالفت ایشان (حشر/ ۷) بیانگر کامل بودن پیامبر در ابعاد مختلف می‌باشد.

شان سیاسی پیامبر در آیات فراوانی از قرآن کریم تبیین شده است. از جمله آیاتی که دستور به حکم کردن بین اهل کتاب می‌دهد (مائده/ ۴۲)، آیاتی که دستور قتال با کفار قاتل می‌دهد (مانند: توبه/ ۱۴). همچنین نامه‌نگاری و عقد پیمان‌های سیاسی با دولت‌ها و قبایل مختلف از دیگر دلایل شان سیاسی پیامبر اعظم ﷺ می‌باشد. دولت پیامبر ﷺ به صورت سازمانی بود که تمام ساختارهای یک سازمان را داشت و از همان ابتدا با دعوت افراد و قبایل به اسلام، جنبه‌های سیاسی داشت (آموزگار، ۱۳۹۴: ۷۱). از طرفی اگر پیامبر فقط در شان دینی و عبادی خود منحصر شود، چگونه می‌تواند جهانی باشد؟ (فرقان/ ۱). در حقیقت با نزول آیات مدنی بر پیامبر، مهم‌ترین اقدامات در جهت قانون‌گذاری سیاسی، مالی، قضایی، مدنی و عبادی توسط آن حضرت شکل گرفت (جمعی از محققان، ۱۳۸۷: ۲۸۴).

وانگهی مگر می‌شود اسلام و شخصیت اول آن، داعیه اصلاح جهان داشته باشد و به بخش اعظمی از زندگی مردم یعنی جنبه سیاسی و حکومتی آن‌ها بی‌تفاوت باشد؟ لذاست که ما معتقدیم که رسول خدا ﷺ در تمام شئون امت اسلامی جهت سوق دادن مردم به سوی خداوند متعال و همچنین برای حکمرانی و فرمانروایی بر آن‌ها و قضاوت در بین مردم ولایت دارد (طباطبایی، ۱۳۸۷: ۱۳/۶).

بنابراین شان و سیره سیاسی پیامبر ﷺ امری مسلم و غیر قابل خدشه می‌باشد.

۲-۳. اهل کتاب

«اهل کتاب» در اصطلاح به گروهی از پیروان ادیان معتقد به کتابی آسمانی اطلاق

می‌شد که شامل یهودیان، مسیحیان، و شاید مجوسی‌ها می‌شدند. در رابطه با اهل کتاب بودن یهودیان و مسیحیان تردیدی نیست، اما دربارهٔ مجوس و دیگران تردید است (مطهری، ۱۳۹۰: ۱۰). قدر متیقن این است که یهودیان و مسیحیان از مصادیق این اصطلاح در فرهنگ اسلامی بوده‌اند (موسوی بجنوردی، ۱۳۶۷: ۱/۴۷۵). برخی دامنهٔ اهل کتاب را با استناد به قرآن (حج/۱۷) به مجوس و صابئان هم توسعه داده‌اند (طباطبایی، ۱۳۸۷: ۲۳۷/۹؛ مهدوی و یوسفی، ۱۳۶۲: ۱۷۹). اما دقت در آیهٔ ۱۷ از سورهٔ مبارکهٔ حج و ذکر مشرکان در کنار یهود و نصارا نشان می‌دهد که لزوماً این چند گروه سنخیتی با هم ندارند. از طرفی چون دربارهٔ اهل کتاب بودن آن‌ها اختلاف و گمانه‌زنی‌های فراوانی صورت گرفته است (مکارم، ۱۳۸۶: ۴۶/۱۴)، ما به قدر متیقن اهل کتاب اکتفا می‌کنیم. جا دارد یادآوری شود که در این پژوهش قطعاً موضوع ما یهود است، نه صهیونیست‌هایی که جنبهٔ مذهبی خود را رها کرده و فقط نژادپرستانه منافع مالی خود را دنبال می‌کنند (ماه‌وان، ۱۳۹۲: ۱۵۶).

۲-۴. اهل کتاب در قرآن

«اهل کتاب» مجموعاً ۳۱ بار در قرآن کریم آمده که در یک مورد منظور مسیحیان است (نساء/ ۱۷۱)، پنج مورد برای یهودیان (نساء/ ۷۲ و ۱۵۷؛ احزاب/ ۲۶؛ حشر/ ۲ و ۱۱) و جاهای دیگر منظور از این کلمه هر دوی یهود و نصاراست. در قرآن کریم گاهی یهود و نصارا با الفاظ دیگری مثل ﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ﴾ (آل عمران/ ۲۰)، ﴿الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ﴾ (بقره/ ۱۴۶)، ﴿الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ﴾ (نساء/ ۵۱) آمده است و گاهی هم لفظ یهود و نصارا با هم ذکر شده است (توبه/ ۳۰).

۲-۴-۱. معرفی اهل کتاب در قرآن کریم

اهل کتاب در عصر نزول، مهم‌ترین جریان اجتماعی معارض با اسلام تلقی می‌شد. لذا آشنایی با آن‌ها از دیدگاه قرآن کریم می‌تواند موضع اسلام را بهتر روشن نماید. قرآن کریم قبل از مواجهه به معرفی اهل کتاب و اعتقادات آن‌ها می‌پردازد.

۲-۴-۲. ویژگی‌های فکری و رفتاری اهل کتاب

۱. پیامبر و حقانیت مکتبش را در تورات و انجیل می‌بینند (اعراف / ۱۵۷).
۲. اهل کتاب امانتدار نیستند و حق را انکار می‌کنند (آل عمران / ۷۵).
۳. این‌ها در حالی که حق بر آن‌ها روشن شده است و در تورات و انجیل به آمدن خاتم پیامبران حضرت محمد ﷺ بشارت داده شده است، باز هم انکار حق می‌کنند (اعراف / ۱۵۷؛ صف / ۶).
۴. یهود از پیامبر راضی نمی‌شوند، مگر اینکه از دین آن‌ها تبعیت کند (بقره / ۱۲۰).
۵. یهود به خاطر حب مال دنیا در امانت خیانت می‌کنند (آل عمران / ۷۵).
۶. با ایمان آوردن در صبح و کافر شدن در هنگام غروب، پیامبر را به استهزاء می‌گیرند (آل عمران / ۷۲).
۷. حق و باطل را در هم می‌آمیزند (آل عمران / ۷۱).
۸. باسوادان از اهل کتاب در حالی که علم به حقانیت کتاب دارند، از اعتراف به آن خودداری می‌کنند (آل عمران / ۲۳).
۹. به خاطر حسد اسلام را نمی‌پذیرند (آل عمران / ۱۹).
۱۰. برای انحراف و گمراهی مؤمنان تلاش و آرزو می‌کنند (آل عمران / ۶۹).
۱۱. تهمت بی‌عفتی به ساحت مقدس و عقیف حضرت مریم عَلَيْهَا السَّلَام می‌زنند (نساء / ۱۵۶).
۱۲. انذار و هشدار پیامبران را نادیده می‌گیرند و آن‌ها را به قتل می‌رسانند (نساء / ۱۵۵).
۱۳. تعالیم هدایت‌بخش تورات و انجیل را نادیده می‌گیرند و به دنبال گمراهی می‌روند (نساء / ۴۴).
۱۴. آیات الهی قرآن کریم و تورات را تحریف می‌کنند (نساء / ۴۶).
۱۵. یهود می‌گویند اگر طبق نظر شما حکم کردند، قبول کنید (مائده / ۴۱).
۱۶. باسوادان و عابدان مسیحی با مؤمنان دوست هستند (مائده / ۸۲).
۱۷. به تورات که قرآن و پیامبر را تأیید می‌کند، بی‌توجهی می‌کنند (مائده / ۴۳).
۱۸. دشمن‌ترین افراد با مؤمنان، یهودیان هستند (مائده / ۸۲).

۱۹. هر کس که یهودی و مسیحی باشد، داخل بهشت می شود (بقره/ ۱۱۱).

۲۰. به مسلمانان می گویند یا یهودی باشید یا مسیحی تا هدایت شوید (بقره/ ۱۳۵).

۲۱. درباره یهودی و مسیحی بودن ابراهیم عَلَيْهِ السَّلَام و مسیح با هم اختلاف دارند

(آل عمران/ ۶۵-۶۶).

۲۲. اهل کتاب درباره الوهیت حضرت عیسی عَلَيْهِ السَّلَام غلو می کنند (نساء/ ۱۷۱).

۲۳. یهود و نصارا می گویند ما فرزندان خدا هستیم (مائده/ ۱۸).

۳. رفتار سیاسی پیامبر ﷺ با اهل کتاب

پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به عنوان رسول هدایت با نهایت دلسوزی (توبه/ ۱۲۸) و جانفشانی (طه/ ۲)، در پی بیدار نمودن فطرت غبارگرفته تمام انسان‌ها برآمده (نهج البلاغه، ۱: ۴۱۴: ۴۴) و به شیوه‌های مختلفی با اهل کتاب رفتار نموده است. همان طور که خواهد آمد، اصول سیاسی مهمی از رفتار ایشان استخراج می شود.

کنکاش در رفتار متنوع و حکیمانه پیامبر اعظم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ پژوهشگر را به اصول سیاسی مهمی می‌رساند. به منظور استخراج این اصول، تمام آیاتی که درباره اهل کتاب آمده، با کلیدواژه‌های مختلف مورد بررسی قرار گرفته و همچنین برخی آیات مرتبط با این آیات که قبل یا بعد از این آیات آمده است، بررسی شده است. به این منظور، یک بار با دقت و تأکید بر این موضوع، توفیق ختم قرآن کریم حاصل شده است. همچنین سوره‌هایی که بیشتر به موضوع اهل کتاب پرداخته‌اند (بقره؛ آل عمران؛ نساء؛ مائده؛ توبه؛ احزاب و حشر)، با تأکید بیشتری مورد مطالعه قرار گرفته‌اند.

نکته شایان اشاره این است که ما به آیاتی که درباره یهود قبل از پیامبر، در زمان حضرت موسی عَلَيْهِ السَّلَام بوده‌اند که در قرآن کریم با عنوان بنی اسرائیل از آن‌ها یاد می‌شود، پرداختیم؛ به دو دلیل:

اولاً آن‌ها هم عصر پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نبوده و سروکاری با پیامبر نداشته‌اند و اغلب خطاب‌های پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ و قرآن کریم به یهود، با واژه‌های «یا اهل الکتاب» است و

۱. برای این منظور از کلیدواژه‌های «اهل الکتاب»، «یهود»، «نصاری»، «الذین آتیناهم الکتاب»، «الذین أوتوا نصیباً من الکتاب» استفاده شده است.

خداوند متعال به منظور تذکر و ارشاد یهودیان حتی مؤمنان به سرنوشت و شریعت بنی اسرائیل اشاره می‌فرماید.

ثانیاً بحث دربارهٔ بنی اسرائیل خیلی گسترده و از عهدهٔ این نوشته فراتر است و نیاز به کار وسیع‌تری دارد. از همین رو ما فقط به یهود و نصاری زمان پیامبر می‌پردازیم.

۱-۳. اصل اول: اصل صلح و همزیستی مسالمت‌آمیز

سیاست پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله مبتنی بر سازش و احترام به همهٔ انسان‌ها فارغ از عقایدشان است. کسی را مجبور به پذیرفتن اسلام نمی‌کند (بقره/ ۲۵۶). با این نگاه که حتی همان فرد مشرک، فطرتش بر خداجویی است و امکان هدایت او فراهم است، برای آن‌ها وقت می‌گذارد و در پی تشکیل امت واحده، مشرک و اهل کتاب و مؤمن از محبت و تعالیم کتابش بهره می‌برند ﴿هُدًى لِلنَّاسِ﴾ (بقره/ ۱۸۵). اعتقاد به مبدأ و معاد و اصل ارسال رسل، از جانب مسیحیان و کلیمی‌ها این امکان را به پیامبر گرامی صلی الله علیه و آله داد که به سمت تشکیل یک امت واحده حرکت کند (جوادی آملی، ۱۳۸۸: ۱۰۳). قرآن کریم اصل را بر زندگی صلح‌آمیز گذاشته است و می‌فرماید: «اگر دشمنان به صلح گرایند، تو هم به صلح گرای و بر خدا توکل کن که یقیناً او شنوا و داناست» (انفال/ ۶۱). در جدول قرآنی اصل صلح به آیات دیگر در این باره اشاره شده است. حضور غلام یهودی (ابن اثیر، بی‌تا: ۴۰۷/۵) و ریحانه همسر یهودی در منزل پیامبر صلی الله علیه و آله، بیانگر این اصل مهم است (همان: ۱۲۱/۶).

۱-۳. معاشرت نیکو با اهل کتاب

شخص پیامبر صلی الله علیه و آله با آن‌ها معاشرت داشت و حتی از آنان قرض می‌گرفت (ابن طاووس، ۱۴۱۱: ۲۳۵)، از بیمار آن‌ها عیادت می‌نمود (ابن اثیر، ۱۴۰۹: ۴۰۷/۵)، با ابراز همدردی در مراسم تشییع جنازهٔ یهودیان شرکت می‌فرمود. آن‌ها مثل شهروندان مدینه بودند، ظلم و برخورد خاصی با آن‌ها نمی‌شد (ابن حیون، ۱۳۸۵: ۴۶۰/۲). مسلمانان هم به خاطر اینکه با آن‌ها پیمان داشتند، آنان را جزء ملت خود می‌دانستند (ابن بابویه، ۱۴۱۳: ۲۴/۲) و رفتارشان بر اصل صلح بنا شده بود (علیخانی، ۱۳۹۲: ۹۵-۹۶). قرآن کریم در برابر آزار و اذیت اهل کتاب، پیامبر صلی الله علیه و آله را به استقامت، مدارا و عفو توصیه می‌نماید و

می‌فرماید: «... هم اکنون از ستیز و جدال با آنان درگذرید و از آنان روی بگردانید تا خدا فرمانش را به جنگ یا جزیه اعلام کند؛ یقیناً خدا بر هر کاری تواناست» (بقره/۱۰۹).

در زمان اوج قدرت اسلام، اسقف نجران به راحتی به محضر پیامبر ﷺ و امیرالمؤمنین علی علیه السلام می‌رسید و سؤالات خود را می‌پرسید (ابن کثیر، ۱۴۰۷: ۹۰/۱). زمانی که مسیحیان نجران جهت گفتگوی علمی به مسجد آمدند، زمان عبادتشان فرارسید. ناقوسشان را در مسجد به صدا درآوردند. برخی اعتراض کردند، اما پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله فرمود: آزادشان بگذارید. همین رفتار زیبا باعث شد که بخشی از آنها مسلمان شدند (قمی، ۱۴۰۴: ۱۰۵/۱).

۲-۱-۳. رعایت حقوق انسانی اهل کتاب

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله وقتی عمرو بن حزم را به یمن فرستاد، در یک دستورالعمل ارشادی و حکومتی به او نوشت که نسبت به همه اقشار مردم یمن حتی یهود و نصارا، دستورات اسلام را پیاده کند. هر یهودی یا نصرانی که مسلمان شود و اسلام پاک و خالصی اظهار نماید، از امت اسلام است. هر آنچه مسلمانان دارند، شامل او نیز می‌شود و در نفع و ضرر آنها شریک است و هر که در یهودیت یا نصرانیت خود باقی بماند، هرگز مجبور به ترک دین خود نمی‌شود (احمدی میانجی، ۱۴۱۹: ۵۴۴/۲).

۳-۱-۳. احترام به همه انسانها

اختلاف اعتقاد و سلیقه، هرگز مجوزی نمی‌شود تا اصول اخلاقی در تعاملات و ارتباطات نادیده گرفته شود. از این رو رعایت اخلاق نیک و برخورد مناسب و دور از تعدی با دشمنان، از توصیه‌های خداوند به امت و دولت اسلامی است (مائده/۲). شیوه صلح‌آمیز ائمه اطهار علیهم السلام هم این گونه بوده است. امام علی علیه السلام در عهدنامه‌اش به مالک اشتر می‌فرماید:

«مردم یا هم‌دین تو هستند یا مثل تو انسان هستند، با آنها نیکو برخورد کن» (ابن

شعبه حرانی، ۱۴۰۴: ۱۲۷).

۴-۱-۳. تألیف قلوب

گاهی اسلام به مخالفان محبت می‌کند. حتی از لحاظ مالی به آن‌ها توجه و کمک می‌کند تا باعث ملایم شدن قلب آن‌ها در برابر حق شود (توبه / ۶۰). حضرت علی ع نیز وقتی دید که یارانشان به فرد سالخورده مسیحی بی‌اعتنایی کرده‌اند، آن‌ها را توبیخ نمود و برای او از بیت‌المال حقوقی مقرر نمود (حکیمی، ۱۳۸۰: ۶/۶۵۸).

نمونه‌ای دیگر از تألیف قلوب اهل کتاب زمانی است که تعدادی از یهودیان مجلس عروسی داشتند. آن‌ها نزد پیامبر ص آمدند و اصرار کردند که برای تبرک عروسی آن‌ها اجازه دهد که وجود مطهر حضرت زهرا ع در مجلس آن‌ها شرکت نماید و پیامبر ص پذیرفتند (راوندی، ۱۴۰۹: ۲/۵۳۸).

رفتار صلح‌آمیز پیامبر با اهل کتاب به صورت یک‌طرفه، بدون اثر و باعث تحقیر وجود مبارکشان نبوده، بلکه اثرات زیبایی را به دنبال داشته است؛ به این صورت که برخی از اهل کتاب ایمان آوردند (آل عمران / ۱۱۰). رفتار محبت‌آمیزشان به مسلمانان بیشتر شد (آل عمران / ۸۲). برخی به درجات بالای ایمان رسیدند و اهل شب‌زنده‌داری شدند (آل عمران / ۱۱۳). برخی دیگر با دیدن تعالیم زیبای این مکتب و رفتار حکیمانه پیامبر و یاران او در حالی که اشک می‌ریختند، ایمان آوردند (مائده / ۸۳). برخی مثل «سُبْحَت»^۱ یهودی آمد و خواست با سؤالات سخت خودش پیامبر را اذیت کند، ولی پیامبر مهربان اسلام ص با سعه صدر و محبت، سؤالات او را پاسخ داد تا جایی که او شهادتین را بر زبانش جاری ساخت (ابن بابویه، ۱۳۹۸: ۳۰۹ و ۳۱۱؛ راوندی، ۱۴۰۹: ۲/۴۹۲).

«مُخْرِیق» یکی از دانشمندان یهود است که در اثر رفتار صلح‌آمیز پیامبر، مسلمان شد و حتی پیامبر ص را وصی و صاحب اختیار اموال خود قرار داد (ابن هشام، بی‌تا: ۱/۵۱۹).

در جدول زیر آیات قرآنی است که می‌توان برای «اصل زندگی صلح‌آمیز با اهل کتاب» به آنان استناد جست.

۱. اسم این شخص در منابع، با اعراب مختلفی ذکر شده است. «سُبْحَت» و «سَبْحَت» از آن جمله است.

قتال و مبارزه در صورت آزار است، وگرنه اصل، زندگی صلح آمیز است (حشر/ ۴) گذشت و صبر در برابر آزار و کفر اهل کتاب (بقره/ ۱۰۹) صلح طلبی با دشمنان (انفال/ ۶۱) نیکی و عدالت خواهی با غیر ظالمان از اهل کتاب (ممتحنه/ ۸)	زندگی صلح آمیز	اصل صلح و زندگی مسالمت آمیز
عدالانه حکم کردن درباره اهل کتاب (مائده/ ۴۲) پرداخت مهریه به شوهر کافری که زنش مسلمان می شود (ممتحنه/ ۱۱)	عدالت خواهی	
حلال بودن غذای اهل کتاب و ازدواج با آنها (مائده/ ۵)	احترام به اهل کتاب	

۲-۳. اصل دوم: اصل دعوت به حق

دعوت اهل کتاب و پیشگیری از انحراف اعتقادی آنها، ثبات و آرامش سیاسی را هم در پی دارد. دین مسیحیت و یهود، از جانب خداوند متعال به حضرت عیسی و موسی علیهم السلام داده شده است، لکن در طول تاریخ در اثر انحراف پیروانشان دچار غربت و تحریف شده‌اند. از همین رو زمینه دعوت آنها از مشرکان فراهم تر است و از این نگاه، اصل دعوت اهمیت فراوانی دارد. دعوت به حق به چند شکل صورت گرفته است.

۱-۲-۳. دعوت به مشترکات

به منظور بازگشت به فطرت و هدایت اولیه، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم اهل کتاب را به اعتقادات مشترکشان با اسلام دعوت می کند (آل عمران/ ۶۴). لحن مؤدبانه «یا اهل الکتاب» خطاب به کلیمیان و نصرانیان، بهترین شکل خطاب است، کماینکه اگر به مسلمانان بگویند «ای اهل قرآن»، زیباتر و دارای اثری بهتر می شود. دعوت به توحید باعث رها کردن باورهای انحرافی و آلوده‌ای مثل تثلیث و ثنویت می شود. همچنین دعوت به رها کردن رژیم ارباب سالاری، موجب حفظ آنها از افتادن در ورطه ظلم و ستم می شود. لذا همه موحدان عالم به توحید و نفی رژیم ارباب و رعیتی دعوت می شوند (جوادی آملی، ۱۳۸۸: ۱۰۲). با این دعوت، زمینه همگرایی و الفت بین مذاهب و اتحاد ملی امت در برابر دشمنان خارجی حاصل می شود.

۲-۲-۳. دعوت همراه بشارت

پیامبر ﷺ با بشارت به کسب سعادت در دنیا و آخرت از آن‌ها می‌خواهد که الهی بودن قرآن را بپذیرند؛ قرآنی که تصدیق‌کننده تورات و انجیل است (نساء/ ۴۷). عمل به قرآن به نفع دنیا و آخرت آن‌هاست؛ چرا که اگر به تورات و انجیل و کتاب‌های دیگر که بر آن‌ها نازل شده است، مثل زبور عمل می‌کردند، از برکات آسمانی و زمینی بهره می‌بردند (طباطبایی، ۱۳۸۷: ۳۸/۶). در کنار دعوت به قرآن، آن‌ها را بشارت هم می‌دهد که در اثر این حق‌پذیری، از برکت‌ها و نعمت‌های الهی بهره‌مند می‌شوند (مائده/ ۶۶). این سنت الهی است که بندگان در ازای ایمان و تقوا، از نعمت‌های خداوند متعال بهره‌مند می‌شوند (اعراف/ ۹۶).

۳-۲-۳. نامه‌های دعوت به پادشاهان

پیامبر گرامی اسلام ﷺ نامه‌ای به پادشاه روم نگاشتند و بعد از ذکر نام خدای تعالی از نام هرقل روم به عظمت یاد کردند. برای او این گونه نوشتند که «سلام بر کسی که دنبال هدایت است» و با قرائت آیه ۶۴ آل عمران، آن‌ها را به توحید و نفی رژیم ارباب‌سالاری توصیه نمودند و در انتها از او خواستند که اسلام بیاورد و اجر دوچندان نصیبش شود و نسبت به کافر شدنش هشدار دادند (ابن کثیر، ۱۴۰۷: ۲۶۴/۴) و همچنین نامه‌ای دیگر با همین مضمون به پادشاه مصر نوشتند (مجلسی، ۱۴۰۳: ۳۸۳/۲۶). این حرکت سیاسی مذهبی نامه‌نگاری به پادشاهان در کنار لحن مؤدبانه پیامبر ﷺ و به عظمت یاد نمودن نام پادشاهان مذکور، گاهی باعث اسلام آنان می‌شد (کلینی، ۱۳۷۵: ۶۴۵/۳).

۴-۲-۳. دعوت به حق و صلح به جای جنگ

در سیاست پیامبر ﷺ زندگی مسالمت‌آمیز و دعوت به حق مقدم بر جنگ است. لذا به فرماندهان خویش دستور می‌دادند که قبل از جنگ‌ها دشمن را به تقوای الهی، پذیرش اسلام و زندگی صلح‌آمیز دعوت کنند، هیچ‌گاه شروع‌کننده جنگ نباشند؛ برای نمونه در بنی قریظه (ابن اسحاق، ۱۴۰۹: ۳۱۴) و جنگ موته که با مسیحیان متجاوز بود، به جعفر بن ابی طالب و زید بن حارثه و فرماندهان دیگر، این سفارشات را تأکید نمودند (واقعی، ۱۴۰۹: ۷۵۷/۲).

در اینجا به جدول آیاتی از قرآن کریم اشاره می‌شود که در آن آیات «اصل دعوت» ذکر و به آن استناد شده است.

دعوت به پایبندی به تورات تا رسیدن به تقوا (بقره/ ۶۳)	دعوت مستقیم	اصل دعوت به حق
دعوت به مشترکات توحید و ترک رژیم ارباب‌سالاری (آل عمران/ ۶۴)		
دعوت به حق به شیوهٔ مباحله (آل عمران/ ۶۱)		
بشارت به نور و رحمت بودن قرآن برای اهل کتاب (مائده/ ۱۵)	دعوت غیر مستقیم با بشارت	
بشارت به ایمان و عمل صالح و سعادت اهل کتاب (مائده/ ۶۹)		
بشارت به سعادت دنیا و آخرت به شرط پایبندی به تورات و کتب آسمانی دیگر (مائده/ ۶۶)		
بشارت به ریزش گناهان و دخول در بهشت به شرط ایمان و تقوا (مائده/ ۶۵)		
بشارت به سعادت اهل کتاب به شرط ایمان به پیامبر (آل عمران/ ۱۱۰)		
بشارت و انذار اتمام حجت به اهل کتاب (مائده/ ۱۹)		
دعوت به ایمان به قرآن مصدق تورات و انذار از عذاب (نساء/ ۴۷)		
دعوت به رعایت تقوای الهی (نساء/ ۱۳۱)		
دعوت غیر مستقیم با انذار		
خبر دادن از ایمان یهودیان به عیسی <small>إِشْرَاقًا</small> قبل از مرگ (نساء/ ۱۵۹)		

۳-۳. اصل سوم: اصل پرهیز از تحریک

رشد جامعه در عرصه‌های مختلف عمرانی، فرهنگی، اقتصادی و اقتدار نظامی در سایهٔ امنیت و آرامش به دست می‌آید. ایجاد تشنج در جامعه به نفع هیچ کس نیست. این از اصول سیاسی پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ است که در ارتباط با مخالفان (اهل کتاب و مشرکان)، به پرهیز از هر گونه رفتار تحریک‌آمیز توصیه می‌نماید. اهل کتاب جهت گفتگوها و سؤالات علمی به راحتی محضر پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ می‌رسیدند و سؤال می‌پرسیدند؛ برای نمونه، روزی فردی یهودی پرسید چرا شما هنگام ولادت، مثل عیسی إِشْرَاقًا سخن نگفتید. پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بدون برآشتن فرمود: آنجا ساحت مقدس حضرت مریم عَلَيْهَا السَّلَامُ در مظان اتهام بود (ابن بابویه، ۱۳۸۵: ۷۹/۱).

۱-۳-۳. ممنوعیت دشنام

برخورد مؤدبانه و احترام به مقدسات دیگران، روش رسول خداست که در قرآن کریم هم به آن توصیه شده است. خداوند متعال بر لزوم پرهیز از برخوردهای نادرست و تحریک آمیز با دشمنان تأکید دارد: ﴿لَا تُسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾ (انعام/۱۰۸). به این صورت، احترام مقدسات شما و آنان حفظ می شود و زمینه انس با شما و تأثیر گرفتن از اسلام در آنان به وجود می آید.

۲-۳-۳. جدال احسن

جدال به همراه بی احترامی و بی ادبی، اثری غیر از لجاجت و عداوت نخواهد داشت. نه تنها زمینه هدایت را فراهم نمی کند، بلکه موجب بیزاری طرفین می شود. تأکید قرآن کریم این است که گفتگوهای علمی تحریک آمیز نباشد، بلکه دستور به جدال احسن و رعایت عدالت می دهد (عنکبوت/۴۶) تا به جای ایجاد تحریک و چالش، بستری آرام برای انتقال حقیقت ایجاد نماید.

۳-۳-۳. ترک مخاصمه و بسنده کردن به ابلاغ

پیامبر ﷺ می خواهد در فضای آرام دین را تبلیغ نماید. از سوی دیگر نمی تواند آن‌ها را اجبار به پذیرفتن اسلام نماید (غاشیه/۲۲). از همین رو وقتی که وجود مبارکش حق را بر اهل کتاب عرضه می کند، گاهی اوقات آن‌ها به مجادله خصمانه می پردازند. پیامبر ﷺ اینجا به ابلاغ بسنده می کند و ادامه کار را به خداوند متعال می سپارد (آل عمران/۲۰). به این شکل از نگاه اخلاقی بر آن‌ها چیره می شود؛ چرا که این نوع برخورد اثری سازنده در پی دارد.

۴-۳-۳. دفع بدی با خوبی

گاهی که از طرف مقابل به شما بدی می رسد، جواب بدی را با بدی ندهید. خویشن داری کنید و به شیوه زیبا جواب دهید. آتش اختلاف را شعله ور نکنید؛ این کار باعث دوستی گرم بین شما و دشمن شما می شود (فصلت/۳۴). چه اینکه در فضای مخاصمه، تعصب و لجاجت، امیدی به ارشاد و هدایت وجود ندارد. اندیشه الهی

انبیاء علیهم السلام به صورت آرام و نرم دل‌های مخالفان را فتح می‌کند. سفارش پیامبر اکرم ﷺ این است که با اخلاق می‌توانید به قلوب مردم راه پیدا کنید (ابن بابویه، ۱۳۷۶: ۶۲).^۱ شایان ذکر است که نیکی در برابر بدی همه‌جا کارساز نمی‌شود. گاهی پاداش بدی (چون قتل و زخم زدن و اتلاف مال) مانند همان بدی است (شوری / ۴۰). در مواقعی که دشمن مغرضانه قصد تخریب و مبارزه دارد، جایی برای برخورد نیکو نیست. اما اصل گذشت و خوبی در برابر بدی سفارش شده است (مائده / ۱۳).

در ذیل آیات از قرآن کریم آورده شده است که می‌توان با آن به استنباط « اصل پرهیز از تحریک دشمنان » پرداخت.

جدال احسن با اهل کتاب سه مورد (عنکبوت / ۴۶؛ مائده / ۷۵؛ بقره / ۱۴۰)	جدال احسن	اصل پرهیز از تحریک
نمونه جدال احسن ۵ مورد (آل عمران / ۶۷؛ نساء / ۱۵۷ و ۱۷۲؛ انعام / ۸۹؛ جمعه / ۶)	نمونه جدال احسن	
نهی از فحش دادن به دیگران (انعام / ۱۰۸)	نهی از ناسزاگویی	
صبر در برابر آزار اهل کتاب (آل عمران / ۱۸۶) ترک محاجه و بسنده کردن به ابلاغ (آل عمران / ۲۰)	صبر زیبا	
دفع بدی‌ها با خوبی (فصلت / ۳۴)	دفع بدی با خوبی	

۳-۴. اصل چهارم: اصل مبارزه با نفوذ

به منظور مبارزه با نفوذ دشمن، مسلمانان باید هوشیار باشند. دشمن به شگردهای مختلف دنبال ضربه زدن و دسترسی به اخبار مسلمانان است؛ گاهی با مسلمان شدن ظاهری و گاهی با پناهندگی یا به صورت‌های دیگر به دنبال خیانت است. لذا قرآن کریم هشدار می‌دهد که در بین شما گروهی از جاسوس‌های اهل کتاب نفوذ کرده‌اند (مائده / ۴۱). انتقال خبر آمادگی سپاه اسلام برای فتح مکه توسط زنی به نام ساره که از سادگی یکی از مسلمانان سوءاستفاده کرده بود، نمونه‌ای از نفوذ است (سبحانی، ۱۳۸۲: ۷۹۳). همچنین کشف خانه یکی از یهودیان معاهد در مدینه که مرکزی برای برنامه‌ریزی

۱. جمله مشهور پیامبر ﷺ روز فتح مکه: «بروید همگی آزادید»، به مشرکانی که وضعیت بدتری از اهل کتاب داشتند، می‌تواند از همین باب باشد (طبری، ۱۳۸۷: ۵۶/۳).

مخالفان و منافقان علیه مؤمنان شده بود، نمونه دیگری از طرح نفوذ دشمن است (همان: ۸۶۱).

همچنین ابراز اسلام ظاهری برخی یهودی‌ها و نفوذ و القای شبهه در بین افراد ضعیف‌الایمان باعث مشکلاتی برای مسلمانان شده بود (مؤمنی، ۱۳۹۱: ۱۳۲). با این وضعیت، قرآن کریم به پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله دستور مبارزه با نفوذ اهل کتاب را می‌دهد که مراقب باشید دشمن با دلی پر از کینه می‌خواهد به شما نزدیک شود، آن‌ها را دوست صمیمی خود نگیرید (آل عمران/ ۱۱۸).

کار دشمن عداوت و کینه‌توزی است، از این رو مراقبت از دشمن مسئله‌ای جدی است. امام علی علیه السلام می‌فرماید: برحذر باشید برحذر باشید از دشمن، چه بسا دشمن بعد از آشتی، به شما نزدیک شود تا شما را غافلگیر کند (ابن شعبه حرانی، ۱۳۷۶: ۳۴۱).

۳-۴-۱. نهی از دوستی با اهل کتاب

قطعاً رابطه با اهل کتاب دارای حدود مشخصی است و یک رابطه عمیق و دوستانه نیست. دلالت آیات مذکور در این بحث بر نهی از دوستی با اهل کتاب، کامل و تام است، اما رفتار صلح‌آمیز پیامبر صلی الله علیه و آله با اهل کتاب با رعایت حفظ اسرار، رعایت حدود و وجود برخی موارد خاص در این قاعده عمومی قابل دفاع است. قرآن کریم می‌فرماید: «مبادا از غیر خودتان برای خود محرم راز بگیرید. دشمن با نقشه شوم و توطئه‌اش از هیچ ستمی درباره شما کوتاهی نمی‌کند» (آل عمران/ ۱۱۸). صمیمی شدن با اهل کتاب زمینه خیانت آنان را فراهم می‌کند، از این روست که از دوستی با اهل کتاب نهی شده است؛ زیرا آنان سرپرستان و دوستان یکدیگرند و تنها به روابط میان خودشان وفا می‌کنند. هر کس از مؤمنان، یهود و نصارا را سرپرست و دوست خود بگیرد در زمره آنهاست (مائده/ ۵۱ و ۵۷). آنان مورد خشم خداوند متعال واقع شده‌اند. دوستی آن‌ها با دوستی خداوند متعال در یک جا جمع نمی‌شود (ممتحنه/ ۱۳). شیرازه و ملاک دوستی، تقوای الهی است و دوستی با هیچ ملاک دیگر مورد رضایت اسلام نیست (زخرف/ ۶۷). دشمن برای نفوذ، در ظاهر دوست جلو می‌آید، اما با قلبش پر از کینه و بغض نسبت به شماست. دشمن بر روی دست‌های چدنی‌اش دستکش مخملی پوشیده است. (امام

خامنه‌ای، سخنرانی (۱۳۸۸/۱/۱). دوستی با دشمنان خداوند متعال زمینه انحراف مؤمنان را فراهم می‌کند. رابطه مخفیانه و ابراز دوستی با دشمنان نهی شده است. نباید مسائل شخصی مثل سلامتی همسر و فرزندان یا مسائلی از این قبیل شما را به دوستی با اهل کتاب وادارد و زمینه افشای اسرار مسلمانان و نفوذ دشمن را در بدنه نظام اسلامی فراهم کند (ممتحنه/ ۱).

۳-۴-۲. نفی سرپرستی دشمن

هر اقدامی که باعث شود عزت و اقتدار مسلمانان مخدوش شود، خیانت به اسلام است. زمام امور مسلمانان نباید به دست دشمنان بیفتد؛ زیرا خداوند متعال هیچ راه سلطه‌ای برای کافران بر مؤمنان قرار نداده است (نساء/ ۱۴۱ و ۱۴۴). دشمن اگر بر شما چیره شود، عداوت می‌کند، دست‌هایش را به اسارت، آزار و کشتن شما و زبانش را به بدگویی، تحقیر و ناسزا بر ضد شما می‌گشاید و آرزوی دیرینه خود را دنبال می‌کند. دشمن می‌خواهد شما بعد از ایمان به خداوند متعال دوباره به کفر برگردید (ممتحنه/ ۲). از آنجایی که فقط مؤمنان بر مؤمنان ولایت دارند، هر گونه ولایت دیگران مثل اهل کتاب خارج از دستورات قرآن کریم است (مائده/ ۵۱).

در جدول زیر آیاتی از قرآن کریم ذکر شده است که با آن می‌توان به «اصل سیاسی مبارزه با نفوذ دشمن» استناد جست.

<p>نهی از ولایت اهل کتاب (ممتحنه/ ۱۳)</p> <p>نهی از تبعیت اهل کتاب (بقره/ ۱۲۰؛ آل عمران/ ۱۰۰)</p> <p>نهی از دوست گرفتن اهل کتاب که دینتان را استهزا می‌کنند (مائده/ ۵۷)</p> <p>نهی از دوست گرفتن اهل کتاب وگرنه در زمره ظالمان قرار می‌گیرید (مائده/ ۵۱)</p>	<p>نهی از دوستی با اهل کتاب که زمینه نفوذ است</p>	<p>اصل مبارزه با نفوذ</p>
<p>مؤمنان دشمنان خدا را محرم اسرار نمی‌گیرند (توبه/ ۱۶)</p> <p>نهی از محرم اسرار قرار دادن (آل عمران/ ۱۱۸)</p>	<p>نهی از محرم راز گرفتن دشمنان خدا (اهل کتاب و کفار)</p>	
<p>مائده/ ۴۱؛ توبه/ ۴۷</p>	<p>توجه به برخی نفوذی‌های دشمن</p>	

۵-۳. اصل پنجم: اصل هشدار به انحراف اهل کتاب

سکوت در برابر انحراف اعتقادی و فضا سازی منفی اهل کتاب روا نیست. در کنار رفتار مسالمت‌آمیز پیامبر ﷺ با اهل کتاب، اولین اصل هجومی، اصلی به نام هشدار است. قرآن کریم با کسانی که در پی برهم زدن آرامش جامعه هستند یا به هر شکلی امنیت فکری و اعتقادی امت را به خطر می‌اندازند، مسامحه نمی‌کند؛ چرا که دنبال کردن افکار انحرافی، زمینه آسیب دیدن ایمان مسلمانان را هم فراهم می‌کند. نوشتن نامه‌های پیامبر ﷺ به پادشاهان و لحن کلی قرآن کریم بیانگر این است که اهل کتاب چه در خارج و چه در داخل مدینه، مخاطب این هشدار بوده‌اند. البته روشن است اهل کتابی که به پیامبر ﷺ نزدیک‌تر بودند، با تأکید بیشتری مورد خطاب قرار می‌گرفتند.

۱-۵-۳. اعتراض به کتمان حق

بر مؤمنان لازم است در برابر کژروی‌های دشمن، تذکر و هشدار بدهند. اهل کتاب در برابر این انحراف باید پاسخ بدهند که چرا به آیات خدا کفر می‌ورزند؟ در حالی که خدا بر آنچه انجام می‌دهند، گواه است (آل عمران / ۹۸). چرا آن‌ها علاوه بر اینکه خودشان در دل‌هاشان مرض دارند، مؤمنان را به سمت خود می‌کشند و از مسیر حق باز می‌دارند؟ آن‌ها در حالی که خودشان از گمراهی خود آگاه‌اند، حق‌پوشی می‌کنند (آل عمران / ۹۹).

۲-۵-۳. اعتراض به اعتقادات باطل

باید در برابر اعتقادات باطل آن‌ها واکنش نشان دهید. وقتی که از مسئله مهمی مثل توحید فاصله گرفتند و می‌گویند خدا ترکیبی از سه حقیقت «اب، ابن و روح القدس» است، باید به آن‌ها تذکر داد که به نفع شماست که از این عقیده باطل خودداری کنید (نساء / ۱۷۱). آن‌ها با این اعتقاد شرک‌آلود، به ورطه کفر می‌افتند. بله هر کس که اعتقاد تثلیث را داشته باشد، یقیناً کافر است (مائده / ۷۳). شایسته ذکر است که در برخی از آیات قرآن کریم (مانند: بقره / ۱۰۹)، پیامبر ﷺ در برابر هواخواهی اهل کتاب، مأمور به صبر موقت می‌شود که منافاتی با اعتراض به اشتباهات آن‌ها ندارد. اعتراض و مبارزه تا پای جان در داستان مباحله، در آیات اصل سیاسی دعوت اشاره شده است.

۳-۵-۳. اعتراض به اقامه نکردن انجیل

بخش‌هایی از انجیلی که در دست مسیحیان است، از تحریف مصون مانده است (طباطبایی، ۱۳۸۷: ۳۴۲/۵). در همان باقی مانده، احکام و معارفی وجود دارد که صحیح و از جانب خداوند متعال است. قرآن کریم به آن‌ها هشدار می‌دهد که چرا همان را اقامه نمی‌کنید؟ نسبت به توحید و معارفی که در انجیل است، حق پوشی می‌کنید. اگر نسبت به قرآن تعصب و حسادت دارید، به کتاب آسمانی خودتان پایبند باشید تا در زمرة فاسقان وارد نشوید (مائده/ ۴۷).

۳-۵-۴. اعتراض به ترک نهی از منکر

یکی از هشدارهایی که لازم است به آگاهان اهل کتاب داده شود، این است که چرا مردم را از کارها و اعتقادات زشت نهی نمی‌کنند؟ خودشان عالمانه پا روی حق می‌گذارند. مردم عادی هم به پیروی آن‌ها به فساد کشیده می‌شوند. آگاهان چرا خودشان و اهل کتاب را از گفتار گناه‌آلود و حرام‌خواری باز نمی‌دارند؟ آن‌ها باید نسبت به زشتی این رفتارشان هشدار دهند (مائده/ ۶۳). چرا بخشی از حق و بخشی از باطل را با هم مخلوط می‌کنید؟ این کار باعث پنهان شدن حقیقت و گمراهی مردم عادی می‌شود (آل عمران/ ۷۱). در جدول زیر به آیاتی از قرآن کریم اشاره شده است که با آن می‌توان به «اصل هشدار در برابر انحراف اهل کتاب» استناد جست.

توییح به خاطر کفر به آیات (آل عمران/ ۷۰ و ۹۸)	استفهام توییحی ۵ مورد	هشدار در برابر انحراف اهل کتاب
اختلاط حق با باطل (آل عمران/ ۷۱) جدل بدون علم (آل عمران/ ۶۶)	نصیحت و یادآوری قیامت	
یادآوری قیامت (حج/ ۱۷) تذکر به جزای اعمال (نساء/ ۱۲۳) هشدار به عذاب (آل عمران/ ۲۱؛ بینه/ ۶)	نهی از اعتقادات باطل (نساء/ ۱۷۱) نهی از اعتقادات اشتباه (مائده/ ۷۷) اتمام حجت (مدثر/ ۱۷)	
یادآوری پیامد فراموشی پیمان‌ها (مائده/ ۱۴)		

۳-۶. اصل ششم: اصل جهاد

جهاد به «کسر جیم» در لغت به معنای پیکار با دشمن آمده است (صعیدی، بی‌تا). جهاد در فرهنگ فارسی معین به معنای کارزار کردن، و جنگیدن در راه حق است (معین، ۱۳۸۴: ۳۷۶). جهاد به منظور احیای حق، دفاع از مظلوم و از بین بردن فتنه ضروری است. از آنجایی که ظلم در دنیا زیاد است، برای مقابله با این زور، یک نیروی دفاعی لازم است. هر کشوری که می‌گوید من جهاد ندارم، معنایش این است که در برابر زورهای دنیا تسلیم است (مطهری، ۱۳۸۸: ۵۷/۳). جهاد با دشمن فرصت طلب لازم است تا عدل اقامه شود و امنیت و اقتدار حاصل شود. ما برای برطرف نمودن فتنه شرک، بت‌پرستی و اعتلای ندای توحید به جهاد معتقدیم (بقره/۱۹۳). جهاد پیامبر ﷺ با یهودیان مدینه در اثر پیمان‌شکنی آنان و رفع فتنه نفاق بود.

داشتن نیروی نظامی و دفاعی قوی، مانع هجوم و غارتگری دشمن می‌شود. لذا باید در آمادگی کامل باشیم تا در دل دشمن رعب و وحشت ایجاد شود. هزینه کردن از مال و جان در این وادی موجب ضرر و تحمل خسارت نیست، بلکه در سایه امنیت و اقتدار، منافع مادی و معنوی فراوانی به بار می‌آید (انفال/۶۰).

۳-۶-۱. جهاد با مسیحیان

اگر دشمن از رفتار فاسد خود دست برنداشت، اعتقاد آلوده به شرک خود درباره توحید و قیامت را اصلاح نکرد و حدود الهی را رعایت نکرد، جهاد با آنها لازم است تا نسبت به احکام دولت اسلامی اطاعت‌پذیر شوند (توبه/۲۹). نخستین برخورد نظامی مسلمانان با ارتش مسیحی روم بود که با شهادت سه سردار رشید اسلام جعفر بن ابی طالب، زید بن حارثه و عبدالله بن رواحه همراه شد (سبحانی، ۱۳۸۳: ۹۳۴). نبرد موته (مقدسی، بی‌تا: ۲۳۰/۴) و سریه دومة الجندل (ابن اثیر، ۱۴۰۲: ۱۱۸/۳)، همچنین غزوة تبوک، نمونه‌هایی از جهاد پیامبر ﷺ با حاکمان مسیحی است (بزدی، ۱۳۹۳: ۳۳۰).

۳-۶-۲. جهاد با یهودیان مدینه

یهودیان بر خلاف تعهدی که امضا کرده بودند، به منظور در هم شکستن اسلام پیمان‌شکنی کردند (بعلبکی، بی‌تا: ۱۷۴).

حضرت محمد ﷺ با یهودیان فاسد به طور جدی مبارزه کرد، به طوری که برخی از تبهاران اهل کتاب مثل ابی عفک (احمدی میانجی، ۱۴۱۹: ۱۸) و کعب بن اشرف (طبری، ۱۳۸۷: ۱۰۰۳/۳) را به سزای اعمالشان رساند.

یهود بنی قینقاع و بنی نضیر با پیامبر ﷺ پیمان امنیتی امضا کرده بودند، اما از آنجایی که به فکر منافع مادی خودشان بودند، با وسوسه منافقان پیمان شکستند و در نهایت پیامبر ﷺ آن‌ها را از مدینه اخراج کرد، اموالشان را تقسیم و خودشان را آزاد کرد و از آن‌ها خواست که به سرزمین دیگری کوچ کنند (کلینی، ۱۳۷۵: ۱۴۹/۳). آیات (حشر/ ۲-۵: احزاب/ ۱۰-۲۰) درباره جهاد با این دو قبیله نازل شده است.

یهود بنی قریظه با مشرکان برای نابودی اسلام هم‌پیمان شدند، در اینجا به دستور جبرئیل عَلَيْهِ السَّلَام حکم جهاد با یهودیان صادر شد (ابن سعد، ۱۴۱۰: ۵۸/۲). بعد از اینکه موعظه و نصیحت حضرت اثری نکرد (ابن اسحاق، ۱۴۰۹: ۳۱۴). حضرت آن‌ها را محاصره کرد و در نهایت مجرمان آن‌ها را به سزای اعمالشان رساند و برخی را اسیر کرد (احزاب/ ۲۶).

۳-۶-۱. قتل عام بنی قریظه افسانه یا واقعیت

در زمینه جهاد با یهود بنی قریظه تحلیل‌های نادرستی ارائه شده است که لازم است به نقد آن اشاره‌ای کوتاه شود. قتل عام چند صد نفر از مردان یهود از لحاظ سندی قابل اثبات نیست (برای آگاهی بیشتر ر.ک: عظیمی شوشتری، ۱۳۸۸: ۱۳۰).^۱ آمار زیاد کشته‌ها چگونه قابل قبول است، در حالی که قرآن کریم از مقام بلند اخلاق پیامبر تمجید می‌کند و با اوصاف «رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ» (انبیاء/ ۱۰۷) و دارای «خلق عظیم» (قلم/ ۴) یاد می‌کند و مهربانی پیامبر ﷺ را عامل پیروزی او می‌داند (آل عمران/ ۱۵۹). طبق دستور قرآن کریم فقط مجرمان باید مجازات شوند: «لَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى» (فاطر/ ۱۸). نهایت اینکه بر پایه نص قرآن کریم درباره یهود بنی قریظه می‌گوییم که

۱. همچنین پژوهشگری با تحلیل مفصل این جریان و بررسی ادله موافقان و مخالفان می‌نویسد: روایات این داستان بسیار پراکنده و غیر قابل اعتماد است. از طرفی وجود برخی روایات مثل قتل یهودیان توسط امام علی عَلَيْهِ السَّلَام و زبیر را نشانه مغرضانه بودن برخی نقل‌ها می‌داند. وی در پایان می‌گوید: با توجه به تش‌های موجود بین یهودیان و مسلمانان لازم است در نقل این گونه روایات جانب احتیاط رعایت شود (ایازی، ۱۳۹۱).

پیامبر ﷺ بخشی از آنان (قطعاً مجرمینشان) را به قتل رساند و برخی را اسیر نمود (احزاب/ ۲۶).

در جدول زیر آیاتی که می توان به آنها برای استنباط اصل سیاسی جهاد، استناد جست، ذکر شده اند.

کافر دانستن قاتلان به الوهیت عیسی <small>عَلَيْهِ السَّلَام</small> (مائده/ ۱۷ و ۷۲) شما هیچی نیستید، اگر انجیل و تورات را اقامه نکنید (مائده/ ۶۸) شروع مبارزه شما فاسقید زبانی (مائده/ ۵۹)	قدم اول مبارزه زبانی	اصل جهاد در برابر دشمن
عدم ترحم و ایجاد رعب در دشمن هنگام قتال جهاد (حشر/ ۵) قتال در راه توحید و معاد (توبه/ ۲۹) کوچ دادن اهل کتاب به جای کشتن (حشر/ ۳) عدم سستی در برابر دشمن (محمد/ ۳۵)	دستور جهاد با قاطعیت با رعایت اولویت صلح، جزیه، جلاء وطن و کشتن	
تخریب خانه هایشان به دست خودشان (احزاب/ ۲۶؛ حشر/ ۲)	اشاره ای به جزای پیمان شکنان اهل کتاب	

نتیجه گیری

اصولی متنوع و نظام مند در رفتار سیاسی رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ با اهل کتاب اثبات گردید. این قواعد می تواند تحلیلگران را قانع کند و در گفتمان سیاسی ملل اسلامی اثربخش باشد. این نظام سیاسی برخاسته از قرآن کریم دارای اتقان خاصی بوده و با استناد به رفتار و سیره معصومانۀ پیامبر اعظم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جاذبه بیشتری ایجاد نموده و رهاورد تازه ای در بشارت به صلح روشمند و هدفمند ارائه می کند. اهم این اصول عبارت اند از: اصل زندگی مسالمت آمیز با اهل کتاب، اصل دعوت به حقیقت و اسلام، اصل پرهیز از تحریک آنها، اصل هشدار در برابر انحرافات آنها، اصل مبارزه با نفوذ آنها، و اصل جهاد.

کتاب‌شناسی

۱. نهج البلاغه، گردآوری محمد بن حسین الشریف الرضی، قم، هجرت، ۱۴۱۴ ق.
۲. آموزگار، شهرام، ساخت و روابط قدرت در دولت مدینه، قم، بوستان کتاب، ۱۳۹۴ ش.
۳. ابن اثیر، ابوالحسن علی بن محمد الجزری، عز الدین، اسد الغابة فی معرفة الصحابه، بیروت، دار الفکر، ۱۴۰۹ ق.
۴. ابن اسحاق، محمد، سیره ابن اسحاق (کتاب السیر و المغازی)، ۱۴۰۹ ق.
۵. ابن بابویه، محمد بن علی، الامالی، چاپ ششم، تهران، کتابچی، ۱۳۷۶ ش.
۶. همو، التوحید، قم، جامعه مدرسین، ۱۳۹۸ ق.
۷. همو، علل الشرائع، قم، چاپ داوری، ۱۳۸۵ ش.
۸. همو، من لایحضره الفقیه، تصحیح علی اکبر غفاری، چاپ دوم، قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۱۳ ق.
۹. ابن حیون، نعمان بن محمد مغربی، دعائم الاسلام و ذکر الحلال و الحرام و القضایا و الاحکام، چاپ دوم، قم، مؤسسه آل البيت علیه السلام، ۱۳۸۵ ق.
۱۰. ابن سعد، محمد بن منیع الهاشمی البصری، الطبقات الکبری، تحقیق محمد عبدالقادر عطا، بیروت دار الکتب العلمیه، ۱۴۱۰ ق.
۱۱. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، تحف العقول، تحقیق علی اکبر غفاری، چاپ دوم، قم، جامعه مدرسین، ۱۴۰۴ ق.
۱۲. همو، تحف العقول، ترجمه محمدباقر کمره‌ای، تحقیق علی اکبر غفاری، چاپ ششم، تهران، کتابچی، ۱۳۷۶ ش.
۱۳. ابن طاووس، احمد بن موسی، بناء المقالة الفاطمية فی نقض الرسالة العثمانیه، قم، مؤسسه آل البيت علیه السلام لاحیاء التراث، ۱۴۱۱ ق.
۱۴. ابن کثیر، ابوالفداء اسماعیل بن عمر بن کثیر الدمشقی، البداية و النهایه، بیروت، دار الفکر، ۱۴۰۷ ق.
۱۵. ابن هشام الحمیری المعافری، عبدالملک، السیره النبویه، تحقیق مصطفی السقا و ابراهیم الایاری و عبدالحفیظ شلی، بیروت، دار المعرفه، بی تا.
۱۶. احمدی میانجی، علی، مکاتیب الرسول علیه السلام، قم، دار الحدیث، ۱۴۱۹ ق.
۱۷. ایازی، سیدمحمد، «تأملی پیرامون روایت کشتن یهودیان بنی قریظه در منابع تاریخ و تفسیر»، فصلنامه پژوهش‌های قرآنی، شماره ۷۱، ۱۳۹۱ ش.
۱۸. ایزدهی، سیدسجاد، «برداشتی از دیدگاه‌های آیه‌الله خامنه‌ای پیرامون فقه سیاسی»، فصلنامه حکومت اسلامی، سال پانزدهم، شماره ۲ (پیاپی ۵۶)، مقاله، تابستان ۱۳۸۹ ش.
۱۹. جر، خلیل، فرهنگ لاروس، ترجمه حمید طیبیان، چاپ پانزدهم، تهران، امیرکبیر، ۱۳۸۴ ش.
۲۰. جعفری، محمدتقی، حکمت اصول سیاسی اسلام، تهران، بنیاد نهج البلاغه، ۱۳۶۹ ش.
۲۱. جمعی از محققان، سیره سیاسی پیامبر اعظم، چاپ دوم، قم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۷ ش.
۲۲. جوادی آملی، عبدالله، اسلام و روابط بین‌الملل، قم، اسراء، ۱۳۸۸ ش.
۲۳. همو، سیره رسول اکرم در قرآن، قم، اسراء، ۱۳۸۸ ش.
۲۴. حکیمی، محمدرضا و محمد حکیمی و علی حکیمی، الحیاء، ترجمه احمد آرام، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۰ ش.

۲۵. راوندی، قطب‌الدین سعید بن هبة‌الله، *الخرائج والجرائح*، قم، مؤسسه امام مهدی علیه السلام، ۱۴۰۹ ق.
۲۶. سبحانی، جعفر، *تاریخ اسلام*، قم، لوح محفوظ، ۱۳۷۷ ش.
۲۷. همو، *فروع ابدیت*، قم، بوستان کتاب، ۱۳۹۳ ش.
۲۸. سروش، عبدالکریم، «ذاتی و عرضی در دین»، *مجله کیان*، سال هشتم، شماره ۴۲، خرداد و تیر ۱۳۷۷ ش.
۲۹. صعیدی، عبدالفتاح، *الافصاح فی فقه اللغة*، قم، مکتب الاعلام الاسلامی، بی تا.
۳۰. طباطبایی، سیدمحمدحسین، *تفسیر المیزان*، چاپ بیست و هفتم، قم، جامعه مدرسین، ۱۳۸۷ ش.
۳۱. طبری، ابوجعفر محمد بن الجریر، *تاریخ الطبری*، تحقیق محمد ابوالفضل ابراهیم، بیروت، روائع التراث العربی، ۱۳۸۷ ق.
۳۲. عظیمی شوشتری، عباسعلی، قوانین و مقررات بشر دوستانه در سیره پیامبر اسلام، فصلنامه علمی تخصصی حکومت اسلامی، شماره ۵۲، تابستان ۱۳۸۸ ش.
۳۳. فراهیدی، خلیل بن احمد، *کتاب العین*، چاپ دوم، قم، هجرت، ۱۴۰۹ ق.
۳۴. فیض کاشانی، ملامحسن، *علم‌الیقین*، تعلیق محسن بیدارفر، چاپ دوم، قم، بیدار، ۱۳۸۴ ش.
۳۵. قمی، علی بن ابراهیم، *تفسیر التمی*، تصحیح سیدطیب موسوی جزائری، چاپ سوم، قم، دارالکتاب، ۱۴۰۴ ق.
۳۶. کلینی، محمد بن یعقوب، *اصول الکافی*، ترجمه محمدباقر کمره‌ای، چاپ سوم، قم، اسوه، ۱۳۷۵ ش.
۳۷. ماه وان، احمد، *دوستی ملل*، مشهد، ماه وان، زمستان ۱۳۹۲ ش.
۳۸. مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی، *بحارالانوار*، تصحیح جمعی از محققان، چاپ دوم، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ ق.
۳۹. مطهری، مرتضی، *جهاد*، ۱۳۹۰ ش.
۴۰. معین، محمد، *فرهنگ فارسی*، نشر میکائیل، ۱۳۸۴ ش.
۴۱. مقدسی، مطهر بن طاهر، *البدء والتاریخ (آفرینش و تاریخ)*، تهران، آگه، ۱۳۷۴ ش.
۴۲. مؤمنی، علی‌اکبر، *بررسی تحلیلی مواجهه قرآن با یهود*، قم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۰ ش.
۴۳. موسوی بجنوردی، سیدمحمدکاظم، *دائرة المعارف بزرگ اسلامی*، ۱۳۶۷ ش.
۴۴. موسوی خمینی، سیدروح‌الله، *صحیفه نور*، تهران، سازمان مدارک فرهنگی، ۱۳۷۸ ش.
۴۵. واقدی، محمد بن عمر، *المغازی*، تحقیق مارسدن جونس، بیروت، اعلمی، ۱۴۰۹ ق.
۴۶. یزدی، علی محمد، *سیره پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم در برابر مخالفان از زبان قرآن*، قم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۳ ش.

تَرْجَمُ حِكْمَهَا

موجز المقالات

النظرة التأملية على الأصول السياسية لنبينا محمد ﷺ في مواجهة أهل الكتاب

□ غلامحسين أعرابي (أستاذ مشارك بجامعة قم)

□ حسن كاظمي نژاد (طالب دكتوراه في فرع التفسير المقارن بجامعة قم)

الأعمال السياسية من قبل نبينا محمد ﷺ كانت مبتنية على الأصول والضوابط المهمة. رغم هذه الأهمية لم يتوجه الباحثون إلى هذه المسألة بصورة جديرة. هذا التحقيق يبحث عن الأصول السياسية في أعمال وسيرة النبي ﷺ مع أهل الكتاب حتى تكون مستمسكة للمؤمنين في معاشرتهم مع أهل الكتاب. لهذا الهدف الخاص بحثت جميع سور القرآن الكريم خاصة الآيات المرتبطة إلى أهل الكتاب واستخرجت منها الأصول السياسية التالية: السلوك السلمي معهم؛ دعوتهم إلى الحق والتوحيد؛ الاجتناب من تحريضهم والنزاع معهم؛ النهي عن أعمالهم السيئة؛ الجهاد عليهم. وفي النهاية جعلت هذه الأصول واستناداتها في جدول قرآني بشكل بديع.

المفردات الرئيسة: الأصول السياسية المدونة، مواجهة نبينا محمد ﷺ مع أهل

الكتاب، أسلوب التعامل مع أهل الكتاب، أصول المواجهة مع أهل الكتاب.

«تحليل المحتوى النوعي في القرآن» كطريقة متخصصة في دراسة القرآن

□ عليّ عبدألهي نسياني

□ دكتوراه في فرع العدالة العامة بمركز بحوث الحوزة والجامعة

يعدّ تحليل المحتوى النوعي طريقة علمية صالحة لتحليل النصوص والمحتويات. هذه الطريقة العلمية تدرس بشكل منهجيّ من خلال القواعد المحدّدة، بعض أجزاء النصّ المحدّد. ومع ذلك، لا ينظر تحليل المحتوى النوعي في المواقف والافتراضات الخاصة بالنصّ القرآنيّ. من المفترض أنّ نصوص القرآن ومحتوياته ليست مثل النصوص العادية الأخرى؛ وجميع التفاصيل يحتمل أن يكون لها بعض النقاط الخاصة للباحث. لذا فإنّ تحليل المحتوى النوعي يجب أن يأخذ في الاعتبار القواعد والخطوات الخاصة بدراسة القرآن. وعلاوة على ذلك، في الدراسات الإسلامية هناك بعض النصائح المقدّمة حول كيفية دراسة وفهم نصّ ومحتويات القرآن الكريم. في هذه الورقة في النظرة المقارنة إلى تحليل المحتوى النوعي المعتاد والنقاط المتخصصة المتعلقة بمنهجية دراسات القرآن، نفتح سلسلة من الخطوات المنهجية لاستخدام تحليل المحتوى النوعي في القرآن. تقدّم هذه الورقة خطوات منهجية، وتشرح هذه الخطوات من خلال أمثلة لأبحاث حقيقية في الدراسات السلوكية التي تتمّ بهذه الطريقة.

المفردات الرئيسية: القرآن الكريم، تحليل المحتوى النوعي، المنهج العلمي، النماذج الوصفية للسلوك البشريّ.

الفساد الأخلاقيّ؛ نظرة قرآنية

□ هادي صادقيّ (أستاذ مشارك بجامعة القرآن والحديث)

□ وحيد پاشايي (أستاذ مساعد بجامعة بوعلی سینا بهمدان)

إنّ عرض وجهات النظر المشتركة حول الفلسفة الأخلاقية في القرآن والحديث كمصادر رئيسية للفكر الإسلاميّ، ومزيج من هذه الآراء مع أسس ومصادر هذه الموارد، يمكن أن يكون في الوقت نفسه، جزءاً من صياغة النظرية الأخلاقية للإسلام. في هذا

المقال، تمّ بحث نظرية الأناثية الأخلاقية كأحد النظريات في مجال الأخلاق المعيارية من خلال تقديم القرآن الكريم. يبدو أنّ معظم الآيات القرآنية في مجال الأخلاق لها مظهر أنانيّ، فتقنع الإنسان بالاستفادة من الحياة الآخرة، مثل الوصول إلى الجنة، الرضوان الإلهي، الفلاح و...، لكن لا تزال هناك آيات أخرى يمكن أن توجد ضدّ الأناثية الأخلاقية، وهذا يدلّ على أنّ النظرية الأخلاقية للإسلام، المستندة إلى آيات قرآنية، لا تلخص فقط، ومن الضروريّ الحصول على نظرة شاملة على آيات القرآن الكريم ومصادر أخرى، من حيث ما تنطوي عليه النظرية الأخلاقية للإسلام.

المفردات الرئيسية: الأناثية الأخلاقية، النظرية الأخلاقية الإسلامية، والأخلاق، والأناثية النفسية.

استعراض الاتجاه الفلسفيّ لابن سينا في تفسير سورة الإخلاص (التوحيد)

- أبو القاسم خوشحال (طالب دكتوراه في فرع تدريس المعارف الإسلامية بجامعة فردوسيّ بمشهد)
- عليرضا نجف زادة تربتي (أستاذ مساعد بجامعة فردوسيّ بمشهد)
- حسن نقى زادة (أستاذ بجامعة فردوسيّ بمشهد)
- سيّد حسين سيّد موسويّ (أستاذ مشارك بجامعة فردوسيّ بمشهد)

قد فسّر ابن سينا سورة الإخلاص المباركة، التي تعرف أيضًا باسم التوحيد، وذلك باستخدام المفاهيم والمصطلحات الشائعة في الفلسفة، معتمداً على القواعد الفلسفية والأسلوب البرهانيّ القويم. هو ينظر إلى هذه السورة التي مدار بحثها معرفة الله والتوحيد، كنصّ فلسفيّ دقيق. هو يرى نظاماً وترتيباً عقلياً ليس بين آيات هذه السورة فقط، بل المسألة أعلى من ذلك، يرى هذا النظام العقلانيّ بين الكلمات المستخدمة فيه ولذلك يبحث عن دليل ظهور أيّ كلمة في ما قبله. هو من خلال الاعتماد على المبادئ العقلية التي استحصل عليها في الفلسفة الأولى، يبذل كلّ جهوده في نصّه التفسيريّ للكشف عن النظام العقلانيّ الدقيق الذي يدعى وجوده بين الكلمات والآيات في هذه السورة المباركة. أما نحن في هذا المقال نقوم بتحليل طريقة ابن سينا التفسيرية من سورة الإخلاص والقواعد العقلانية التي استخدمها في تعرّف ذات الحقّ وتعريفها وتعرّض بتقييم نجاح الاتجاه الفلسفيّ في تفسير أغراض هذه السورة متوجّهاً إلى الآية الأولى التي

تترکّز في تعريف الله، وسوف نعرف مدى الاتصال والتطابق بين العقل والشرع في تفسير هذه السورة المباركة.

المفردات الرئيسية: ابن سينا، هو، الله، الإله، أحد، واجب الوجود، سورة الإخلاص.

اللغة المكتوبة للقرآن موازنة بخصائص الخطاب المنطوق والمكتوب

- محمّد مهديّ آجيليان مافوق (طالب دكتوراه في فرع علوم القرآن والحديث بجامعة فردوسیّ بمشهد)
- عباس إسماعيليّ زادة (أستاذ مشارك بجامعة فردوسیّ بمشهد)
- سيد كاظم طباطبائيّ پور (أستاذ بجامعة فردوسیّ بمشهد)

في هذا المقال، تمّت موازنة خصائص اللغة القرآنيّة بخصائص الخطابات المنطوقة (المحكّية) والمكتوبة، وتمّ تقويم عقيدة كون لغة القرآن شفهيّة. حسب رأي هؤلاء حيث أنه يمكن تطبيق أكثر السمات الأسلوبية للخطابات المنطوقة (المحكّية) على القرآن مثل التكرار، الالتفات، عدم التناسب والتنوّع الموضوعيّ يجب الحكم بأنّ لغة هذا الكتاب المقدّس منطوقة وشفهيّة. خلافاً لهذا الرأي، كتاب المقال يعتقدون أنّه من أجل الحكم على كون لغة القرآن منطوقة أو مكتوبة، ينبغي النظر في عمليّة تبلور النصّ القرآنيّ وإنتاجه. تبعاً لهذا، أوضح المؤلفان في هذه المقالة من خلال دراسة خصائص الخطابات المنطوقة والمكتوبة وموازنتها بخصائص لغة القرآن الكريم، أنّ ملامح القرآن لا تتلاءم مع خصائص الخطابات المنطوقة وأنّ القرآن الكريم قد تبلور في خطاب مكتوب، ومن ثمّ لغته مكتوب أيضاً.

المفردات الرئيسية: لغة القرآن، اللغة المنطوقة (المحكّية) للقرآن، اللغة المكتوبة للقرآن، خصائص الخطابات المنطوقة والمكتوبة.

جنس حروف القرآن وعلاقته بالمعنى

- أبو الفضل خوش منش
- أستاذ مشارك بجامعة طهران

هنالك دراساتٌ تمّ إجراؤها حول الترابط بين اللفظ والمعنى خاصّة في صعيد الشعر في الدراسات الأدبيّة للألسنة البشريّة. وهنالك دراسات مماثلة حول لغة القرآن الكريم،

لكن هنالك نقطة قلّ الاعتناء بها وهي قضية فيزياء الحروف ودورها في إفادة هذه المعاني ودراسة الاشتراكات الموجودة في هذا الصعيد بين اللسنة المختلفة والدور الأساسي للفطرة الإنسانيّة كالمبنى المشترك للإدراك في تلقى المعاني. هذا المقال يتحدّث عن القرآن الكريم ككتاب الفطرة الإنسانيّة ويدرس إفادته المعنى لشتّى المستمعين من مختلف اللغات. المقال يعتنى لفيزياء الصوت وأثرها في إيجاد وإحياء المعنى في اللغات المختلفة، ثمّ يؤكّد على تحليل الأصوات القرآنيّة بصورة علميّة وتقويم المعطيات وأثرها على إفادات المعاني القرآنيّة.

المفردات الرئيسيّة: لغة القرآن، فيزياء الصوت، غناء القرآن، موسيقى القرآن، ائتلاف اللفظ والمعنى في القرآن.

دراسة الرموز لفنّ التعليق في قصص القرآن الكريم

□ حسينعلی ترکمانی (أستاذ مساعد بجامعة بوعلی سینا بهمدان)
 □ مجتبی شکوروی (طالب دكتوراه في فرع علوم القرآن والحديث بجامعة بو علی سینا بهمدان)

التعليق هو أسلوب في رواية القصص التي تخلق التعاطف والقلق في الجمهور لمواصلة القصة. الهدف من التعليق في القصة، هو زيادة جاذبيّة وتمتدّ القصة ومرافقة الجمهور مع القصة. رواية القصص واحدة من التقنيّات المستخدمة في كثير من الأحيان في القرآن الكريم. أثبت بعض الباحثين استخدام هذه التقنيّة في القصص القرآنيّ، ولكن ليس محاولة لتصنيف أنواع التعليق في القرآن الكريم. هذه الرسالة في منهج تحليليّ، يشرح أنواع مختلفة من التعليق في القرآن الكريم من خلال استكمال النماذج لتصنيف وإعطاء بعض الأمثلة لكلّ. في نهاية المطاف، فإنّ النتيجة هي أنّ أنواعاً مختلفة من التعليق مستخدمة في قصص القرآن الكريم، فضلاً عن تقنيّة تستخدم أيضاً في سور غير روائية.

المفردات الرئيسيّة: التعليق، القصص القرآنيّ، سحر القرآن، السرديات، جيران جينت.

تصنيف توجيه القراءات الشاذّة في المحتسب لابن جنّي

□ مرتضى إيروانيّ نجفنيّ (أستاذ مشارك بجامعة فردوسيّ بمشهد)
 □ مرتضى سلمان نژاد (طالب دكتوراه في فرع علوم القرآن والحديث بجامعة فردوسيّ بمشهد)

استأثر علم القراءات القرآنية وهو أحد علوم القرآن التي تُعدّ أغنى موروث قرآنيّ ثقافيّ في القرون الهجرية الأولى بحصّة كبيرة. وبمراجعة كتب الفهارس يمكن مشاهدة مئات المؤلفات في هذا الموضوع دُوّنت في هذه الفترة الزمنية «توجيه القراءات» الذي يُعتبر أحد هذه العلوم كان في خطواته الأولى في ثنايا بقية المؤلفات القرآنية. ولكنّه بدأ بالاستقلال في نهاية القرن الثاني من الهجرة. وإلى جانب القراءات المشهورة التي كانت موضوع بحث علماء المسلمين وتحقيهم بدأ علم «توجيه القراءات الشاذّة» - كفرع علميّ جديد- بالظهور في القرن الرابع. وقد أُلّفَت في ذلك كتب خاصّة. ويمكن اعتبار المحتسب في تبيين وجوه شواذّ القراءات والإيضاح عنها لابن جنّي من أوّل الكتب التي أُلّفَت في توجيه القراءات الشاذّة وأهمّها. وقد قام كاتبها المقالة باستقراء توجيهات القراءات الشاذّة التي وردت في هذا الكتاب، ثمّ صنّفها محاور هذه التوجيهات. والمحاور التي تمّ رصدتها هي التوجيه: على أساس القراءات السبع، على أساس بقية القراءات الشاذّة، أحاديث الرسول الأكرم ﷺ، الشعر، لهجات القبائل العربية، الأمثال، القياس وسياق الآيات.

المفردات الرئيسة: القرآن، توجيه القراءات الشاذّة، المحتسب لابن جنّي، ابن مجاهد.

دراسة الشبكة الدلالية لحرف «على» في القرآن الكريم في ضوء نهج الدلالة الإدراكية

- مريم توكل نيا (ماجستير في فرع علوم القرآن المجيد)
- وليّ الله حسوميّ (أستاذ مساعد بجامعة سيستان وبلوچستان)

كلمة «على» هي واحدة من النصوص العربية المستخدمة في العديد من الحالات في القرآن الكريم. يعبر هذا البيان بالمعنى السابق لما قبله عن مفهوم التفوق. لكن كلّ استخدامات هذه الكلمة في القرآن لا تقتصر على هذا المعنى المركزيّ. وقد دخلت في مجالات دلالية جديدة مع أنسجة وأساليب مختلفة. تستخدم هذه الورقة طريقة وصفية تحليلية وتستخدم مبادئ الدلالات المعرفية لفحص تطبيقات هذا البيان في القرآن من أجل تقديم تحليل ذي معنى لمعانيها. لذلك استنادًا إلى مبادئ الدلالة المعرفية، تمّ

تحديد المعنى الأساسى لحرف «على» لأول مرة، ثم تمّ فحص جودة تمديد هذا المعنى المركزى. ووفقاً للدراسات، فإنّ هذه الكلمة بمعناها المركزى، من خلال الاستعارة والخطط، دخلت في مجالات مفاهيمية جديدة وأنشأت شبكة من المعانى المختلفة. في تشكيل هذه المعانى، تلعب العوامل وتغييرات الأنسجة دوراً مهماً.

المفردات الرئيسة: علم الدلالة المعرفية، حرف «على»، الاستعارة، الخطط.

دراسة تأثير البلاغة على نقل الرسالة في قصة بنى إسرائيل فى القرآن

- على رضا شماليّ (طالب دكتوراه فى فرع علوم القرآن والحديث بجامعة مازندران)
- سيّد على أكبر ربيع نتاج (أستاذ مشارك بجامعة مازندران)
- محسن نورائى (أستاذ مساعد بجامعة مازندران)

أحد جوانب إعجاز القرآن وفقاً لمعظم العلماء المسلمين وشهادة كثير من العلماء غير المسلمين هو فصاحة القرآن وبلاغته. فى الحين، قصة بنى إسرائيل إحدى القصص الهامة فى القرآن و مليئة بالنقاط الأخلاقية والتربوية التى وردت فى العديد من السور القرآنية. والسؤال أن ما هو تأثير استخدام الفنون والصنائع البلاغية على إرسال الرسالة أو المضمون خاصة فى قصة بنى إسرائيل فى القرآن. يدرّس هذا المقال بالمنهج الوصفى والتحليلى دور هذه الفنون والصنائع فى بعض الآيات المرتبطة بقصة بنى إسرائيل فى القرآن. دراسة هذه الآيات تبين أن القرآن استخدم الفنون والصنائع البلاغية بصورة إعجازية لإيصال الرسالة والمضمون إلى المخاطبين بأبلغ شكل وأكثر تأثير. استخدام هذه الفنون والصنائع تضاعف جمال ولطافة وتأثير الرسائل القرآنية أضعافاً مضاعفة. يمكن أن نفهم من الأسلوب المستفاد فى القرآن أن استخدام الفنون والصنائع الأدبية والبلاغية خاصة فى تبين الأمور الأخلاقية والتربوية يضاعف كثيراً تأثير الكلام على المخاطبين ويسهل فى تلقّيهم التعاليم الأخلاقية.

المفردات الرئيسة: القرآن، البلاغة، الرسالة، موسى، بنى إسرائيل.